УДК 811.161.2’25:821.162.1

Лясковська Аліна
(Науковий керівник – Совтис Н.М., доктор філологічних наук, професор)

ПЕРЕКЛАДИ ТВОРІВ С. ЛЕМА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглянуто перекладознавчий аспект вивчення творчості С. Лема. Проаналізовано переклади українською мовою та їх вплив на українську аудиторію. Окреслено роль та специфіку перекладу неологізмів.

***Ключові слова**: переклад, наукова фантастика, С. Лем, неологізм.*

This article examines the translation aspect of the studies of S. Lem's work.It analyzes translations into Ukrainian and their impact on the Ukrainian audience. The role and specifics of translation of neologisms are outlined.

***Keywords**: translation, science fiction, S. Lem, neologism.*

Науковий інтерес до перекладу літературних творів завжди зберігає свою актуальність, оскільки ця сфера є важливою складовою культурного обміну між націями. Специфіка перекладу художніх творів з польської на українську – мало досліджене питання з теоретичної та практичної точки зору.

Метою нашого **дослідження** є розглянути перекладознавчий аспект вивчення творчості С. Лема – видатного польського письменника-фантаста.

С. Лем залишив вагомий слід у світовій літературі як неперевершений майстер фантастичного жанру, ім’я якого ввійшло до числа найбільш знаних авторів у всьому світі. Його твори, перекладені на понад півсотні різних мов, завоювали читача своїми ідеями та концепцією власного бачення світу. Перший твір фантастичного жанру «Людина з Марса» був опублікований у 1946 році, а справжній успіх автору приніс роман «Космонавти» (1951 р.) на тематику експедиції на Венеру та виявлення на ній решток

високотехнологічної цивілізації. У цьому творі він порушує питання про загрозу ядерної війни, що є актуальною на сьогодні.

Футуристичні акценти прослідковуються і в наступних його творах («Діалоги», «Зоряні щоденники»), однак і в пізніших текстах теж розкриваються світоглядні концепції С. Лема, які прийнято розділяти на дві групи.

Першу з них складають твори, витримані як класичні зразки жанру фантастики: «Едем» (1959), «Повернення з зірок» (1961), «Солярис» (1961), «Непереможені» (1964), «Голос Господа» (1968), «Оповіді про пілота Піркса» (1968).

Друга група репрезентує його експерименти з жанрами, зокрема стилізації, втілення іманентної для його художньої уяви сатирично-гротескної гри і провокації: «Зоряні щоденники» (1957), «Щоденник, знайдений у ванні» (1961), «Казки роботів» (1964), «Кіберіада» (1965), «Локальна візія» (1982), «Мир на Землі» (1987).

Письменник також пише нариси, зосереджені на проблемах штучного інтелекту, кібернетики, генної інженерії, теорії ігор, соціальної еволюції, наукових прогнозах, есеїстиці. Есеїстика відкриває Лема як автора з філософським мисленням та футурологічними теоріями («Філософія випадку», «Фантастика й футорологія», «Досконала порожнеча», «Провокація», «Бібліотека XXI століття й Вимріяна велич», «Мегабітова бомба».

Варто зазначити, що переклади українською мовою становлять окрему сторінку визнання таланту письменника. Її початки припадають на 60-і рр. XX ст., коли вийшов перший переклад книжки «Повернення з зірок» у рідному для автора місті Львові, у видавництві «Каменяр» (1965 р., переклад І. Брецака, А. Кисіля, С. Скирти). Там же вийшла книга «Катар» (1982 р., переклад Д. Андрухова), далі в Києві вийшли такі твори: «Кіберіада» (1968 р., переклад В. Авксентьєвої), «Едем» (1987 р., переклад Д. Андрухова) та збірник «Кіберіада» (1990 р.).

Переклади українською мовою творів С. Лема зробили великий вплив на культурний простір України. Важлива роль у популяризації його творчості в Україні належить журналу іноземної літератури «Всесвіт», на шпальтах якого неодноразово виходили твори польського фантаста: №9 за 1961; №1 та №11 за 1963 р.; №2 за 1970; №6 за 1971; №4 за 1988; №8 за 1989; №2 за 1990; №11–12 за 2006 р.

Серед чільних популяризаторів творчості С. Лема українською мовою варто виділити також Р. Даценка, Ю. Попсуєнка та ін. Наголосимо, що кожен з перекладачів мусив обходити перешкоди, зумовлені тиском радянської ідеології на українське книговидавництво. Традиційно всі його видання супроводжувалися передмовами або післямовами, в яких фальшували футурологічні передбачення С. Лема, приписуючи йому змалювання «комуністичного майбуття». Зокрема перевидання роману «Повернення з зірок» з величезним тиражем 165 тис. примірників відкривала передмова Д. Затонського, майбутнього радянського академіка, яка є зразком вульгарного тлумачення художнього світу. Прикро, що деякі вже здійснені переклади так і залишились у шухлядах радянських видавництв. Разом з тим втручання цензури того часу мало негативні наслідки і на якість самих перекладів, у зв’язку з цим слушною є засторога: «…перевидаючи будь-які радянські переклади Лема українською, варто уважно зіставити їх з оригіналами і, ймовірно, відновити всі купюри. Але це – напевно – робота для прийдешніх поколінь лемознавців»[2].

За роки незалежності України велика роль у розширенні творчих спектрів С. Лема для українського читача зробив перекладач А. Поритко. 2002 р. у львівському видавництві «Літопис» вийшло дві книги: «Апокрифи» (до неї увійшли саркастичні тексти фантаста, що були написані у 80-х рр. XX ст.) і «Голем XIV» (у ній віддзеркалено роздуми автора над ймовірністю «комп’ютерних почуттів», своєрідністю «комп’ютерної моралі»). У цьому ж руслі зроблено чимало в Тернополі, де у видавництві «НК Богдан» опубліковано «П’ятикнижжя Лемове» (2016–2017), до якого увійшли всі

знакові тексти С. Лема, а також ранні оповідання та вірші. Там же побачила світ книга «Леми Лема», яка поєднала спогади сина письменника та мемуарні розмови самого фантаста з професором С. Бересем. Відмітимо, що таке видання викликало доволі широкий резонанс, спричинило низку літературних зустрічей, відгуків у пресі, констатацій. Скажімо, О. Гнатюк у відгуку на перший том П'ятикнижжя зазначає: «Станіслав Лем – геній мальовничого письма, гросмейстер філософської думки та чемпіон поетичності науки. Його алюзії, знання різних мов, прихований і неприхований стьоб. У цих текстах можна просто купатись» [8, с. 43].

Створюючи у своїх творах фантастичні світи, С. Лем винаходив і нові «мови». Завдяки його творчості в польській мові з'явилося чимало неологізмів. Деякі дослідники нараховують їх понад дві тисячі [17]. До окремих творів сам письменник робив додатки у виглядів словників своїх вигаданих слів. Дуже часто неологізми у творах автора несуть роль інструмента, який має продемонструвати несхожість створеного фантастичного світу і яскравіше показати відмінність від нашого. На цей аспект фантастичної літератури (на прикладі С. Лема) звернула увагу М. Ґоетц [14].

Серед новостворених слів виразно домінують слова, які починаються з електро-, кібер-, авто-, астро-, мікро-. Функція цих неологізмів полягає у відображенні футурологічної реальності, у якій існують складні роботи, комп'ютери, машини, а також різноманітні засоби для життя в космічному просторі.

Свій внесок у розкриття феномену С. Лема зробили українські науковці. Фаховий інтерес до літературознавчого осмислення фантастичної творчості С. Лема зарекомендували Ю. Булаховська [3], Р. Радишевський [9], Д. Айдачич та ін.

І. Кияк написала дисертацію під назвою «Жанрові особливості фантастики й футурології Станіслава Лема», написану під керівництвом професора Р. Радишевського. Дослідниця простежила еволюцію

футурологічного дискурсу письменника, проаналізувала жанрові особливості його текстів, а також описала їхню семантику та мовну специфіку, також приділила увагу есеїстичній та публіцистичній творчості автора, виділивши саме евристичний потенціал його творчості. «У створеному ним світі, – зазначає дослідниця, – є місце для розгляду буття у площині взаємостосунків людини і Всесвіту, простору і часу, руїни і цивілізації, впливу технічної революції на життя, а також занепокоєння майбутнім розвитком людства, ворожими намірами невідомих сил, можливими катаклізмами й катастрофами»[5, с. 15]. У своїй дисертації І. Кияк приділяє увагу праці «Сума технології», в якій прогностичні ідеї, описані С. Лемом, пізніше підтвердилися у сфері розвитку технологій. Характерною рисою збірника есеїв «Мегабітна бомба» став синтез кібернетики, інформатики та філософії, де письменник подає свої роздуми на тему гігантських можливостей Інтернет-мережі. Українська наука в розрізі часу характеризує С. Лема не лише як популяризатора нових ідей, але й захисника від лженауки та окультизму. І. Кияк наголошує, що тексти С. Лема – це: «література попереджень, що будується на екстраполяції кризових тенденцій суспільного розвитку і дає відповіді на питання: хто виграє майбутнє, стратегічні напрями до цієї мети в час зростання глобалізації та загострення конкуренції» [4, с. 11].

Переклади творів автора мали значний вплив на українську аудиторію. Ось деякі аспекти їхнього впливу:

- популяризація наукової фантастики;
- розвиток літературного перекладу;
- вплив на наукову та фантастичну літературу;
- розширення літературного горизонту читачів;
- стимулювання інтересу до науки та філософії.

Зважаючи на ці аспекти, переклади творів С. Лема українською мовою мають потенціал та сприяють розвитку літературного та науково-фантастичного жанру в Україні, поширенню наукових та філософських знань серед читачів.

Отже, можемо зробити висновок, що вчені надають перевагу вивченню жанрової та образної специфіки творів С. Лема. Особливу увагу вони приділяють вивченню філософських ідей та футурологічних аспектів у його творчості, особливостей фантастичного світу письменника та особливостям створення світів наукової фантастики.

Література

1. Андрієнко Т. П. Переклад як когнітивно-комунікативна діяльність. *Наукові записки [Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя]*. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. С. 13–18.

2. Аренєв В. Мандрівні дервіші у пошуках Лема: яким був найвідоміший польський фантаст. URL: *https://chytomo.com/mandrivni-dervishi-v-poshukakh-lema/*

3. Булаховська Ю. Л. Деякі типологічні зіставлення в галузі наукової фантастики щодо художньої прози (Станіслав Лем, Олександр Бєляєв, Юрій Смолич). *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. Пам'яті академіка Л. Булаховського*. 2011. Вип. 16. С. 266–268. URL: *http://nbuv.gov.ua/UJRN/kdsm_2011_16_38*

4. Кияк І. Б. Жанрові особливості фантастики й футурології Станіслава Лема : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук : спец. 10.01.03 «література слов'янських народів». Київ, 2011. 187 с.

5. Кияк І. Б. Жанрові особливості фантастики й футурології Станіслава Лема : автореф. дис. канд. філол. наук : 10.01.03 «література слов'янських народів». Київ. 2011. 21 с.

6. Коленда А. І. Жанрова своєрідність роману Станіслава Лема «Соляріс». *Перспективи розвитку філологічних наук. Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 2-3 листопада 2018 року)*. Херсон : Видавництво «Молодий вчений», 2018. С. 31–33.

7. Линтвар О. М. До проблеми художнього перекладу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія».* Серія: Філологічна. 2012. № 30. С. 144–147.

8. Мельничук Т. Феномен Станіслава Лема у просторі української культури. *Футурологічний конгрес. Фантастичні світи Станіслава Лема: колективна монографія / за ред. Дмитра Шевчука та Олександри Вісич.* Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2022. С.41–55.

9. Радишевський Р. П. Полоністичні та порівняльні студії: *зб. наук. ст.* / Р. П. Радишевський. Київ: МП «Леся», 2009. С. 458–467.

10. Степула Н. Виміри життя: Станіслав Лем та український культурний простір. URL : *https://www.radiosvoboda.org/a/942296.html*

11. Шулік С. Актуальні проблеми художнього перекладу. *Перекладацькі інновації: матеріали V Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції, м. Суми, 12–13 березня 2015 р. / редкол.: С. О. Швачко, І. К. Кобякова, О. О. Жулавська та ін.* Суми : СумДУ, 2015. С. 141–143.

12. Bednarczyk A. Co jest oryginałem i czym jest tłumaczenie? URL: *http://bazhum.muzhp.pl/media/files/Teksty_Drugie_teoria_literatury_krytyka_interpretacja. pdf*

13. Dajnowski M. Groteska w twórczości Stanisława Lema. Gdańsk. 2005. 212 s.

14. Goetz, Magdalena. 2020. Lemowe neologizmy. *https:* URL: *niestatystyczny.pl/2020/08/26/lemowe-neologizmy/*

15. Handke R. Językowe sposoby kreowania składników fantastycznonaukowych. Poznań. 1989. 165 s.

16. Handke R. Neologizmy a język nauki i techniki w stylizacji prozy fantastycznonaukowej Stanisława Lema. Wrocław. 1965. 155 s.

17. Lesz-Duk M. Neologizmy w twórczości Stanisława Lema. URL: *http://dlibra.bg.ajd.czest.pl:8080/Content/3515/11.pdf*

18. Świat na krawędzi. Ze Stanisławem Lemem rozmawia Tomasz Fiałkowski. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2000, S. 135.